

Висновки. У статті з правової точки зору розкрита сутність поняття економічна безпека та проаналізовані її складові стосовно суб'єктів господарювання. Акцентовано увагу на відсутності легалізованого поняття «економічна безпека» та на недостатності правового регулювання процесів щодо забезпечення економічної безпеки.

Бібліографічні посилання

1. Шмелев Н.П., Попов В.В. На переломе: экономическая перестройка в СССР. – М., 1989.
2. Абрамов В. Комплексна система безпеки підприємства // Мир безопасности. – 2001. – № 2.
3. Гусев В.С. и др. Экономика и организация безопасности хозяйствующих субъектов: Учеб. – СПб., 2001.
4. Проблеми управління економічною безпекою суб'єктів господарювання: Монографія / О.А. Кириченко, М.П. Денисенко, В.С. Сідак та ін. – К., 2010.
5. Про службу безпеки суб'єктів господарювання та інших юридичних осіб: Проект Закону України № 5738 від 01.07.2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=18588.
6. Концепція економічної безпеки споживчої кооперації України: Затв. Постановою Ради Укоопспілки від 12.11.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uazakon.com/documents/date_3c/pg_gnguso.htm.
7. Экономика предприятия (фирмы): Практикум / Под ред. проф. В.Я. Позднякова, доц. В.М. Прудникова. – 2-е изд. – М., 2008.
8. Абалкин Л. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 6-15.
9. Фомин А. Мировой бизнес и политическая власть // Экономическая безопасность государства. – 2010. – Т. 8. – № 3 (24). – С. 71-79.

Надійшла до редакції 16.02.2012

Л.В. Міщенко

здобувач

*(Харківський національний
університет внутрішніх справ)*

УДК 347.73 : 346.62

СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ ФІНАНСОВОГО ПРАВА

Розглянуто принципи фінансового права як науки в сучасних умовах трансформації фінансових правовідносин, надано їх визначення і характеристика.

Ключові слова: *фінансове право, принцип, законність, гласність, облік і контроль, взаємна відповідальність держави, органів місцевого самоврядування і суб'єктів фінансового права.*

Рассматриваются принципы финансового права как науки в современных условиях трансформации финансовых правоотношений и определяются их характеристики и сущность.

Ключевые слова: *финансовое право, принцип, законность, гласность, учет, контроль, взаимная ответственность государ-*

ства, органів місцевого самоврядування та суб'єктів фінансово-го права

The article deals with the principles of financial law as a science, in modern conditions of the transformation of financial relations and determine their characteristics and essence.

Keywords: *financial law, principle, rule of law, transparency, accounting, control, mutual responsibility of state and local governments and entities of financial law.*

Постановка проблеми. Наука фінансового права являє собою сукупність теоретичних понять, тлумачень і уявлень про чинне фінансове право, його предмет і метод, правові підгалузі та інститути, що входять до його складу. Становлення ринкових відносин в Україні вимагає від юридичної науки і практики вироблення нових концептуальних засад фінансової теорії. Дослідження принципів фінансового права, їх ролі і місця у правовому регулюванні взаємин держави та інших учасників податкових відносин ґрунтуються на визначенні суті фінансів, по-перше, як суспільного явища; по-друге, як структуризації фінансових відносин шляхом виокремлення складових.

Фінансове право характеризується певними принципами, тобто основоположними початками, правилами і вимогами, що виражають його найбільш істотні особливості і цілеспрямованість. Необхідність дійсного наукового вивчення принципів фінансового права наразі не викликає заперечень. Проте деколи необґрунтоване використання цієї категорії не завжди забезпечує однозначність її розуміння і коректність при введенні її в понятійно-категоріальний апарат юридичної науки. Складність ситуації посилюється щонайширшою сферою використання самого поняття «принципи фінансового права», який вже перетворився на штамп. Відсутність одноманітності при використанні даного поняття нерідко веде до того, що конструкції, які ним позначаються, не завжди розрізняються з необхідною точністю, а при використанні його у сфері юриспруденції часто випускаються з уваги власне правові особливості даної категорії. Дана проблема не зводиться тільки до того, чи допустимо термін «принцип фінансового права» розглядати так багатозначно. Різними суспільними науками ця проблема вже давно вирішена позитивно [1, с. 40].

Принципи утворюють спеціальну наукову підставу, що фіксує об'єкт дослідження, забезпечують єдність емпіричного і теоретичного в науковому пізнанні і є такими початковими засобами відтворення суті об'єкта в цьому пізнанні, які виражають спрямованість застосування інших засобів.

Фінансове право правовими засобами відображає вимоги об'єктивних закономірностей і тенденцій розвитку фінансової діяльності держави. До загальних правових засобів належать інституційні явища

правової дійсності, що утілюють регулятивну силу права і що відіграють роль її активних центрів: дозволи, заборони, презумпції, принципи, розпорядження, пільги, норми права і тому подібне [2, с. 55]

Принципи вітчизняного фінансового права вперше були сформульовані С.А. Ровінським стосовно радянського періоду як принципи фінансової діяльності держави [3, с. 21]. Природно, що принципи сучасного фінансового права змінилися при збереженні певної спадкоємності. Так, на переконання Н.І. Хімічевої, у принципах фінансового права відображаються ґрунтовні правила й вимоги, яким повинні відповідати відносини, що виникають у процесі фінансової діяльності держави і органів місцевого самоуправління, насамперед у сфері оподаткування [4, с. 45]. А. Ковальчук висловлює думку, що фінансове право спирається на принципи, які не базуються лише на статичній, юридично зафіксованій сукупності визначених критеріїв і вимог, але іноді (і нерідко визначальною мірою) на не унормованих чинним законодавством, але усталених у суспільній свідомості правилах гри, що не визнають тіньових домовленостей, войовничого волюнтаризму в досягненні поставленої мети [5, с. 48]. Отже, в умовах панування монополної ідеології і ототожнення права та закону загальні засади й смисл законодавства та юридичної практики необхідно було виводити з самого законодавства. В умовах розвитку господарських правовідносин і трансформації фінансової діяльності держави сутність фінансових правовідносин оновлюється. З огляду на вищезазначене необхідно дослідити правову природу поняття «принципи фінансового права».

Мета статті – дослідити принципи фінансового права по-новому, тобто відповідно до сучасної матерії фінансово-правових відносин, а не виходячи з ідеології, як це мало місце в радянській правовій системі. Встановлення та вивчення принципів фінансового права важливо для визначення законодавчих підстав ефективних для практики фінансових правовідносин.

Виклад основного матеріалу. Принципи фінансового права як основні начала правового регулювання виступають своєрідним камертоном всієї наступної нормотворчості у даній сфері суспільних відносин. Вони гарантують безперервність та послідовність нормотворчого процесу, забезпечують взаємозв'язок фінансового законодавства та фінансової політики.

Усю сукупність принципів фінансового права В.А. Мальцев поділяє на загальні та спеціальні. До загальних принципів належать: 1) пріоритет представницьких органів влади перед виконавчими у сфері фінансової діяльності; 2) принцип законності; 3) принцип гласності. До спеціальних принципів фінансового права можна віднести: 1) принцип планування; 2) принцип реальності; 3) принцип ефективності дії фінансово-правових норм [6, с. 20-23].

До принципів фінансового права Н.І Хімичева відносить такі: обов'язок кожної особи сплачувати лише законом встановлені податки і збори; недопустимість дискримінаційного характеру оподаткування; необхідність формулювання законодавства таким чином, щоб кожний знав, які податки (збори), коли і в якому розмірі він повинен платити; необхідність чітко визначити коло платників податків (зборів) і всіх елементів оподаткування [4, с. 326-327]. Згодом вчена розширила перелік принципів фінансового права: по-перше, пріоритетність публічних інтересів у правовому регулюванні фінансових відносин – використання фінансово-правових інститутів в цілях державного регулювання економіки, виходячи із загальнозначущих завдань суспільства; по-друге, розподіл функцій у сфері фінансової діяльності на основі розділення законодавчої та виконавчої влади; по-третє, гласність у фінансовій діяльності держави та органів місцевого самоврядування – основи його встановлені нормами Конституції, які вимагають офіційної публікації законів, що безпосередньо відносяться й до законів, регулюючих фінансову діяльність; по-четверте, плановість – діяльність держави та муніципальних утворень щодо формування, розподілу і використання фінансових ресурсів здійснюється на основі фінансових планів, що розробляються відповідно до державних і місцевих планів та програм, а також планів підприємств, організацій і установ; по-п'яте, законність – необхідність чіткого дотримання вимог фінансово-правових норм всіма учасниками відносин, що виникають у процесі фінансової діяльності. Він розповсюджується на державні органи влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, організації, установи, посадових осіб і громадян. За порушення норм фінансового права застосовуються відповідні заходи відповідальності [7, с. 38-43].

Достатньо цікавою є класифікація принципів фінансового права, запропонована О.М. Козиріним. Він вважає, що у складі принципів фінансового права слід виділити три групи: функціональні принципи, структурно-функціональні та організаційно-функціональні [8, с. 52].

У свою чергу, А.Т. Ковальчук вважає, що принципи, на яких базується, так би мовити, «ринкова» модель фінансового права, у найбільш загальному вимірі є такими: 1) принцип об'єктивності (заборона монополістських імперативів, необхідність добросовісної конкуренції тощо); 2) принцип свободи (в тому числі вибору сфер та напрямів фінансово-економічної діяльності); принцип доступності та достовірності економічної інформації; 3) принцип адресності (зокрема, регулюючого впливу); 4) принцип адекватності фінансово-економічних умов (недопустимість вибіркового пільг, спеціальних економічних зон, особливого режиму фінансування так званих територій пріоритетного розвитку); 5) принцип балансу противаг (наприклад, економічної еквівалентності); принцип неухильної відповідаль-

ності за правове порушення (покарання = проступку) чи злочин; б) принцип рівності в правах (усіх без винятку перед законом), тобто принцип справедливості, тощо [9, с. 183].

На думку О.В. Клименко, залежно від завдань у фінансовому праві розрізняють загальні і спеціальні. Загальні принципи фінансового права базуються на загальних основах права і, відповідно, мають бути законодавчо закріплені. За ступенем закріпленості в нормативно-правових актах принципи поділяють на конституційні (принцип законності, принцип рівності громадян перед законом, принцип пріоритету прав і свобод людини і громадянина, принцип забезпечення їх правового захисту) і кодифіковані. Усі принципи фінансового права взаємопов'язані і взаємодіють між собою, вони доповнюють один одного, а тому можна говорити про систему принципів [10, с. 27].

Доповнюючи наведені класифікації, В.П. Нагребельний до кола принципів фінансового права відносить такі: а) принцип публічності фінансової діяльності, що зумовлений публічною суттю самих державних фінансів і полягає в публічному характері фінансової діяльності, пронизує її та вибудовує інші принципи; б) принцип пріоритетності публічних видатків стосовно доходів бюджету. Здійснення державою її функцій не може ставитись у прямо пропорційну залежність від розміру доходу державного бюджету, і тому, визначаючи в пріоритетному порядку обсяг публічних видатків, вираховуються розміри державних доходів, необхідних для фінансової рівноваги; в) принцип обліку та контролю. На думку автора, в системі принципів фінансової діяльності держави можна також виділити принцип єдності фінансової діяльності і грошової системи держави, принцип міжгалузевого характеру фінансової діяльності держави, принцип самостійності у встановлених чинним законодавством межах фінансової діяльності органів місцевого самоврядування, принцип соціальної спрямованості фінансової діяльності держави, принцип фінансової безпеки держави та інші [11, с. 17-18].

Відповідно до визначених принципів фінансового права зупинимося на найважливіших. *Принцип пріоритету представницьких органів влади перед виконавчими у сфері фінансової діяльності.* В Україні основу цього принципу складають положення Конституції України (ст. 85), Бюджетного кодексу України, відповідно до яких Верховна Рада України затверджує Державний бюджет України та вносить змін до нього; контролює виконання Державного бюджету України, прийняття рішення щодо звіту про його виконання. Складання проектів бюджетів та їх виконання покладене на Кабінет Міністрів України. Так, відповідно до ст. 96 Основного закону нашої держави Кабінет Міністрів України не пізніше 15 вересня кожного року подає до Верховної Ради України проект закону про Державний бюджет України на наступний рік. Разом із проектом закону подається доповідь про

хід виконання Державного бюджету України поточного року [12]. Незважаючи на даний принцип, представницькі органи безпосередньо взаємодіють з виконавчими органами: спільно вирішують питання, що стосуються проектів бюджетів, питання про надання кредитів, погашення боргових зобов'язань.

Серед загальних принципів фінансового права ключова роль належить *принципу пріоритетності публічних видатків відносно доходів казни*. Це зумовлено тим, що об'єктивно здійснення державою її функцій не може ставитись у прямо пропорційну залежність від величини доходу державного бюджету. Інакше в певні періоди розвитку це загрожувало б державі різким скороченням її дієздатності чи навіть загибеллю або глибокими катаклізмами в суспільстві. Саме подібну до цієї ситуацію переживає нині Україна. У вузькому розумінні цього поняття принцип пріоритетності публічних видатків означає, що до бюджету в ході його формування необхідно включати лише ті видатки, які необхідні для виконання власне функцій держави, і ніяк не більше. Це досягається дійсним забезпеченням на практиці вільної конкуренції прав суб'єктів фінансових правовідносин на наявні у розпорядженні публічної влади фінансові ресурси, тобто «конкуренцією заявлених потреб».

Ще одним принципом фінансового права є *принцип планування*. Хоча в умовах переходу до ринку ми в цілому і відмовилися від адміністративного планування, проте, аналізуючи розвиток людства, доводиться зробити висновок про те, що людське суспільство + це саморегульована, самоналагоджувальна система. Розвиваючись, воно почало здійснювати спочатку простий товарообмін, потім з'явилося грошове звернення, а потім суспільство, об'єднане в державу, почало рахувати свої доходи і витрати і, що дуже важливе, не тільки проведені, але і передбачувані наступного року. Таким чином, воно винайшло інструмент свого суспільного саморегулювання у вигляді фінансового плану, яким, поза сумнівом, є бюджет, а зараз ще й позабюджетні фонди. Держава не може розвиватися, не розраховавши свої доходи і витрати наступного року. Погоджуємося з думкою, що принцип планування слід вважати умовою всієї фінансової діяльності держави [13, с. 35].

В умовах переходу до ринкової економіки фінансове планування зазнало значних змін порівняно з тим, що існували в період дії адміністративно-командної системи. Проте планування фінансів не тільки не суперечить принципам ринкових відносин, але й є необхідним для них і виступає як важливий елемент регулювання економічного і соціального розвитку і управління фінансами, хоча і зі своїми особливостями. В умовах ринкової економіки фінансове планування спирається не на директивні розпорядження розподільного характеру, а на ринковий механізм обміну товарами і послугами, визнання витрат на їх виробництво суспільно необхідними на основі закону попиту і пропозиції. Така осно-

ва вимагає посилення прогнозування у визначенні напрямів використання фінансових ресурсів, з яким нерозривно пов'язано фінансове планування. У процесі фінансового планування використовуються прогнози і програми в різних сферах і галузях соціально-економічного розвитку на перспективу. На їх основі проводиться прогнозування мобілізації і використання фінансових ресурсів на тривалий період, а також річне фінансове планування. Фінансовим плануванням охоплені всі ланки фінансової системи. Воно здійснюється на всіх територіальних рівнях, у різних галузях і сферах народного господарства в рамках підприємств, організацій і установ.

Поza сумнівом, одним з головних принципів фінансової діяльності держави і фінансового права є *принцип законності*. Як зазначає О.Ф. Скакун, «термін «законність» є похідним від терміна «закон» і, будучи комплексним поняттям, охоплює всі сторони життя права – від його ролі у створенні закону до реалізації його норм в юридичній практиці. Законність відображає правовий характер організації суспільно-політичного життя, органічний зв'язок права і влади, права і держави, права і суспільства» [14, с. 446]. Погоджуючись в цілому з таким розумінням законності, не можемо підтримати думку автора, що «законність є похідною від терміна «закон», оскільки це значно звужує розуміння її сутності. На нашу думку, законність – це дотримання (виконання) вимог не лише законів, а й інших законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів. Норми Конституції, що визначають основні принципи, правила і напрями фінансової діяльності, є, як вже зазначалося, базовими для фінансового законодавства [15, с. 14]. Весь процес створення, розподілу і використання фондів грошових коштів регламентується нормами фінансового права, дотримання яких забезпечується можливістю застосування до правопорушників заходів державного примушення. Нині йде оновлення фінансового права, приведення норм фінансового законодавства у відповідність до положень Конституції України та інших законів, істотної зміні підлягає податкове і бюджетне законодавство. Говорячи про реалізацію принципу законності у сфері публічних фінансів, необхідно пам'ятати про ємкість даної правової категорії. Крім загальноправового принципу, термін «законність» позначає також правовий режим неухильного дотримання, виконання правових норм всіма учасниками суспільних відносин [16, с. 297].

Соціальна спрямованість фінансової діяльності витікає з положень Конституції, що характеризує Україну як суверенну і незалежну, демократичну, соціальну, правову державу (ст. 1). Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3) [12].

Згідно з цією політикою передбачена охорона праці і здоров'я людей, встановлення гарантованого мінімуму оплати праці, забезпечення державної підтримки сім'ї, материнства, батьківства і дитинства, інвалідів та немолодих громадян, розвиток соціальних служб, встановлення державних пенсій, допомоги та інших гарантій соціального захисту. Для реалізації всіх цих заходів державі потрібне зосередження необхідних фінансових ресурсів і розподіл їх на відповідні цілі, тобто фінансова діяльність певної цілеспрямованості. Це положення повинне враховуватися при формуванні і виконанні бюджетів усіх рівнів, позабюджетних державних і муніципальних грошових фондів, у фінансово-правових нормах, регулюючих ці процеси, у фінансовій політиці держави. Виключно Законом про Державний бюджет України визначаються видатки держави на загальносуспільні потреби. Закони України визначають систему оподаткування, податки і збори; засади створення, функціонування грошового, фінансового, кредитного та інвестиційних ринків; це й робить принцип законності одним з головних принципів фінансового права.

Важливість принципу *гласності* пояснюється тим, що його реалізація сприяє інформованості органів державної влади і широкої громадськості про реальне положення справ не тільки в управлінні державною фінансовою системою, але і в державному управлінні в цілому [17, с. 75]. Гласність – необхідний атрибут сучасного демократичного суспільства. Принцип гласності передбачає відвертість діяльності фінансових органів, доступність кожного громадянина до інформації про результати контрольної діяльності. Необхідний тісний зв'язок фінансових органів із засобами масової інформації (радіо, телебачення, преса, видавництва і так далі) для обнародування матеріалів.

Принцип *обліку і контролю* припускає наявність у державі нормативного акту, що встановлює єдину методику бухгалтерського обліку, а також здійснення спеціально уповноваженими на те державними органами контролю за освітою, розподілом і використанням ресурсів всіх ланок фінансової системи. Це означає, що фінансовому контролю підлягає процес витрачання державних коштів, своєчасність і повнота мобілізації державних ресурсів, законність доходів і витрат різних ланок фінансової системи, дотримання ними правил обліку і звітності [18, с. 35].

Спираючись на зазначені принципи, сучасна держава своїй фінансовій діяльності надає відповідних правових форм, за допомогою правових норм наповнює її правовим змістом.

Висновок. На підставі викладеного можна запропонувати таке загальне визначення: принципи фінансового права – це закріплені в різних його джерелах або виражені в стійкій юридичній практиці загальноновизнані, основоположні, системоутворюючі елементи правового регулювання в області публічних фінансів, що адекватно відобра-

жають рівень розвитку як самих фінансових відносин, так і механізму їх регулювання, забезпечують внутрішню узгодженість і ефективність фінансового права, а також безпосередній регулятивний ефект при суперечності фінансового законодавства

Поняття і значення принципів фінансового права в сучасних умовах, по-перше, характеризуються змішаною соціально-юридичною природою і є результатом відображення як загальних соціальних і економічних, так і спеціально-юридичних його закономірностей. По-друге, вони виступають особливими юридичними поняттями, що адекватно виражають суть фінансово-правового регулювання відповідно до досягнутого рівня її пізнання. По-третє, принципами фінансового права є основоположні ідеї, закріплені в різних формальних джерелах, а також такі, що хоча й не мають такого закріплення, але отримали загальне визнання у стійкій юридичній практиці, у правовідносинах. І, нарешті, по-четверте, у функціональному аспекті принципи фінансового права виступають, з одного боку, початковими витокami правового регулювання, що забезпечують узгодженість і ефективність системи юридичних норм, а з іншого – безпосередніми регуляторами поведінки учасників фінансових відносин у випадках суперечності.

Бібліографічні посилання

1. Актуальные проблемы теории и практики финансового права Российской Федерации / Под ред. А.Н. Козырина. – М., 2009.
2. Крохина Ю.А. Финансовое право России: Учеб. для вузов. – М., 2004.
3. Ровинский Е.А. Основные вопросы теории советского финансового права. – М., 1960.
4. Химичева Н.И. Налоговое право: Учеб. для вузов. – М., 1997.
5. Ковальчук А. Посилення регулюючого потенціалу фінансового права в публічних правовідносинах // Публічне право. – 2011. – № 1. – С. 45-53.
6. Мальцев В.А. Финансовое право: Учеб. для студ. сред. проф. учеб. заведений. – 3-е изд., испр. и доп. – М., 2008.
7. Финансовое право: Учеб. / Отв. ред. Н.И. Химичева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М., 2004.
8. Ковальчук А.Т. Фінансове право України. Стан та перспективи розвитку. – К., 2007.
9. Клименко О.В. Правові основи податкових систем України та Німеччини: порівняльно-правовий аналіз: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. – К., 2007.
10. Фінансове право України. Загальна частина: Навч. посіб. / За заг. ред. В.П. Нагребельного. – Суми, 2004.
11. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // ВВР. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
12. Финансовое право: Учеб. / Под ред. О.Н. Горбуновой. – М., 1996.
13. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підруч. / Пер. з рос. – Харків, 2001.
14. Финансовое право: Учеб. пособие для вузов / Под ред. проф. М.М. Рассолова. – М., 2001.
15. Общая теория права и государства: Учеб. / Под ред. В.В. Лазарева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 1996.
16. Басков В.И., Коробейников Б.В. Курс прокурорского надзора: Учеб. для студ. юрид. вузов и фак. с приложением нормативных актов. – М., 2000.
17. Пахмотов И.Н. Финансовое право: Учеб. – 3-е изд., с измен. и доп. – Х., 2007.

Надійшла до редакції 11.02.2012